

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET
Časopis „EKONOMSKE TEME”
Godina izlaza 50, br. 2, 2012, str. 139-150
Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš
Tel: +381 18 528 624 Fax: +381 18 4523 268

POSTMODERNIZAM I EKONOMSKA TEORIJA

Dragoslav Kitanović*

Milena Antić**

Rezime: *Kao i svaka teorija, koja nužno prati razvoj društva, i postmodernistička teorija se razvijala u skladu sa novonastalim okolnostima. Stanje savremene globalne ekonomske stvarnosti i kriza savremene ekonomske nauke opravdavaju postmodernističke izazove u ekonomskoj teoriji i metodologiji. Izazovi su traganje postmodernista za kompromisom između narativnog znanja i znanja matematske egzaktnosti u ekonomiji. Postmodernizam je protkan brojnim protivrečnostima koje su izraz protivrečne realnosti koja se posmatra. Međutim, ono što je za postmoderniste karakteristično je to da protivrečnosti u ekonomiji ne posmatraju kao nešto što nastaje samo po sebi. Naprotiv, one su za njih rezultat različitog doživljavanja i tumačenja stvarnosti.*

Cljučne reči: *postmodernizam, ekonomska metodologija, relativizam, pluralizam, skepsa.*

Uvod

Većina nas rođeno je i živi u jednom savremenom dobu. Možda bismo u nekoj drugoj prilici radije upotrebili termin „moderno“ doba, ali postoji bojazan da će nam pojedini vrsni poznavaoци razvoja i tokova društva sadašnjice zameriti i ispraviti nas – mi živimo u *postmodernom dobu*.

Sa stanovišta jednog ekonomiste, malo toga postmodernog je danas potpuno jasno. Čini se da su tajne ekonomskog života mnogo jasnije kada se one posmatraju unazad, počev od saznanja neoklasičara, kejnziјanca, marksista pa sve do samog Adama Smita i njegove „nevidljive ruke“. A ipak, pravi paradoks je to što ni u jednom od ovih doba nismo živeli kao *homo economicus*, već u postmodernom, ili kako ga već Kolander (Colander 2000) sa ekonomskog stanovišta naziva „Ekonomija novog milenijuma“. Šta je to postmoderna? Kako će, i na koji način ovo najnovije doba uticati na razvoj ekonomske nauke i kakve su njene perspektive? Veliki izazov leži pred svakim ekonomistom koji se lati ove teme.

* Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, dragoslav.kitanovic@eknfak.ni.ac.rs,

** milena_antice@hotmail.com

UDK 141.78:330.8, pregledni rad

Primljeno: 09.04.2012. Prihvaćeno: 30.05.2012.

Fenomeni postmoderne u „opipljivoj“ ekonomiji

Informatičko doba, krah i uspon berze, elektronsko poslovanje, Internet, zatim sve učestalije pojavljivanje engleskih pojmova u samom govoru kao što su brendiranje, konsalting, marketing, veb-sajt, i-mejl, „cool“ potrošnja, virtuelno on-lajn učenje, merdžeri, akvizicije... nedvosmisleno ukazuju da se celokupno moderno društvo transformiše, a sa njim nužno se menja i sama ekonomska nauka. Jednog opšteprihvaćenog skupa principa i metodoloških okvira u ekonomskoj ontologiji moglo bi se reći da nema, što je možda i ključni razlog blage stagnacije ekonomske nauke poslednjih decenija. „Vizija mora biti u srcu teorijskih ekonomskih epoha; to je gravitaciona tačka, centralno mesto teorijskih konstrukcija koje uvećava objašnjavajuću moć ekonomije” (Jakšić 2009, 2). Teškoće sa kojima se suočava jedan politekonomista, pri promišljanju postmoderne, leže najviše u njegovoj nemoći da pronikne u samu srž novih fenomena kojih jeste svestan, ali mu nedostaju oruđa, adekvatni instrumentarijum, da bi se latio njihove obrade. Nedostaje mu, pre svega, vizija naučnog problema. Vizija naučnog problema kao „predanalitički čin“ (Šumpeter) predstavlja osnov za razlikovanje ekonomskih teorija. Kao specifičan metafizički čin koji ne podleže logičkom dokazivanju, vizija je uslovljena društveno-ekonomskim okolnostima i potrebama. Tako je za Marksa naučna vizija bila zakon ekonomskog kretanja kapitalističkog društva, za neoklasičnu ekonomiju parcijalna i opšta ravnoteža ekonomskog sistema, a za Kejnza ravnoteža kapitalističkog sistema u uslovima nedovoljne zaposlenosti.

Vladajući mejnstrim u ekonomiji danas ima svoju viziju – ravnotežu. Njegova analiza počiva u dobroj meri na metodološkom individualizmu. Pojedinaac se posmatra kao *homo economicus* koji raspolaže svim potrebnim informacijama i koji na bazi racionalnog ponašanja, vođen maksimizacijom koristi, donosi odluke. Navedeni mejnstrim ne dovodimo u pitanje, već pokušavamo da pronađemo vezu sa postmodernom – u prvom redu postavlja se pitanje da li „postmoderni pojedinac” raspolaže svim potrebnim informacijama? Društvo sadašnjice često nosi epitet „nformatičko društvo”, a ipak paradoksalno je to što se većini informacija očigledno ne može uvek verovati, jer one više predstavljaju manipulativno sredstvo za stvaranje lažnog imidža samog tvorca, nego sredstvo koje obogaćuje znanje. Sve se češće susrećemo sa fenomenom tzv. asimetričnih informacija. Čitave nove grane ekonomije se razvijaju i profitiraju na tom osnovu (konsalting, brokerske firme). Dakle, informacija često nije samo sredstvo, već i finalni proizvod. Prepoznaje se čitav niz nematerijalnih, golim okom nevidljivih proizvoda. Valja se zapitati, ako je spomenuta informacija postmoderni proizvod, koja je njegova vrednost, kako je odrediti? Šta bi tu bili troškovi proizvodnje, tj. ekonomski kalkulus?

Pre jednog veka, bogatstvo se sticalo na železnicama, čeliku i nafti. Džon Rokfeler (John Rockefeller, 1838 – 1937), osnivač naftne kompanije „Standard Oil“, stekao je bogatstvo vredno 200 milijardi dolara. Danas, to su ljudi iz oblasti informacionih tehnologija. Bogatstvo Bil Gejtsa (Bill Gates), vlasnika kompanije „Microsoft“, procenjuje se na oko 40 milijardi dolara. U pitanju su tehnologije koje

menjaju svet. Informaciona privreda čini da se transakcije preko Interneta obavljaju bez upotrebe gotovog novca. Ta činjenica nije bez uticaja na ukupnu monetarnu i fiskalnu politiku jedne zemlje. Virtuelni novac, za razliku od tradicionalnog, ne funkcionira kao platežno sredstvo i sredstvo akumulacije. On predstavlja najrazličitije oblike obezbeđenja, tj. finansijske instrumente, efektivne samo u meri u kojoj se mogu konvertovati u pravi novac kroz bankarski sistem. Informaciona privreda se uveliko razlikuje od dosadašnjih tipova privređivanja, pa se postavlja pitanje da li dosadašnje naše razumevanje ekonomskih zakona i dalje nudi pouzdan model na osnovu koga možemo da razumemo šta se zapravo dešava. Drugim rečima, da li informaciona privreda dobro ilustruje da su ekonomski zakoni jasni i opšteprihvatljivi.

Vreme postmoderne donosi nove odnose između individualnog i društvenog poimanja vrednosti. Težište se pomera ka individualnom, članovi društva više identifikuju sebe kao potrošače, a ne kao proizvođače. Proizvodi su i dalje isti, ali njihovo doživljavanje postaje krajnje subjektivno, relativno. Kako objasniti činjenicu da je brend (znak, simbol, marka) toliko dobio na značaju, da je „racionalni potrošač“ (recimo ženskog roda) spreman u vreme sezonskih sniženja da izdvoji poslednji novac za kupovinu 14-e torbe po ceni koja je i dalje mnogo ispred realne vrednosti, samo pod opravdanjem da je to „Gucci“? Samo ime je dakle proizvod koje se konzumira. To ime je simbol moći i uspeha.

Virtuelizacija robe najbolje se prepoznaje u ekspanziji brendova. Na prezasićenom tržištu tipskih proizvoda, stvaranje brendova postaje najefikasnije sredstvo u borbi za danas najoskudniji resurs savremene ekonomije – osvajanje novih tržišta i pridobijanje potrošača. Danas, „branding“ (formiranje i razrada brenda) predstavlja posebnu sferu profesionalne i ekonomske aktivnosti, čija virtuelna vrednost premašuje vrednost realne aktive upotrebljene za proizvodnju samog proizvoda. Tako se, na primer, procenjuje da je vrednost brenda „Coca-Cola“ oko 70 milijardi dolara, što je 1,5 puta više od vrednosti ukupne aktive kompanije. Ako virtuelna vrednost znatno prevazilazi realnu vrednost, stvorenu u konstrukcionim biroima i laboratorijama, onda je potpuno jasno odkud je i kako nastala ekspanzija industrija reklame i reklamni biznis. U ekonomski razvijenim zemljama na reklamu 1990-ih godina je utrošeno 1,5 do 2 puta više sredstava no što je utrošeno na istraživanje i izradu novih proizvoda, pa je time, čak, premašena i stopa rasta bruto društvenog proizvoda.¹

Mnogi postmodernisti misle da živimo u društvu slike, društvu koje se prvenstveno bavi proizvodnjom i trošenjem običnih „simulakruma“ (kopija bez originala) (Butler 2007, 113). Masovni mediji imaju moć da „zavode“, reklama u postmodernom društvu je krajnje personalizovana i izrazito vodi računa o željama pojedinaca, povećavajući njihovu slobodu kombinovanja, o čemu opširno govori Lipovecki (Gilles Lipovetsky, 2000) u svom delu „Paradoksalna sreća“. Na

¹ Ocena autora na osnovu: *The economist*, (2005) jan 1-7, str. 48, 72; (2006) jan 21-27, str.38, july 1-7, str. 65; (2008) jan 26, feb 1, str. 39.

tržištima široke potrošnje, gde se teško pravi razlika među proizvodima, upravo kreativna slika marke, mali privid koji budi emociju i stvara želju, pravi razliku i prodaje proizvod. Nijanse su u pitanju. Bodrijar (Jean Baudrillard) zaključuje da nije reklama ta koja diriguje potrošnju, već je sama reklama predmet potrošnje. Mi ne trošimo predmete, nego sam odnos u kome se svaka želja može pretvoriti u predmet koji se može kupiti (Lošonc 1989, 2259). „Roba zadobija svojstvo simboličkog objekta, dok sam čin kupovine prerasta u simbolički izraz životnog stila, koji, sa svoje strane, postaje predmet permanentnog medijskog prezentovanja” (Jašović 2005, 122).

Ključni, tipično postmodernistički fenomen koji je uveo potpuno nove dimenzije u sferi ekonomije svakako jeste Internet. Svi znamo šta je, a možda vi čitaoci upravo uz pomoć istog „on-lajn” čitate ovaj rad, a možda ste ga predhodno i „downloadovali”, svejedno, poenta je ista. Put globalizacije popločao je razvoj Interneta pomoću kojeg se ruše sve geografske barijere, čemu inače i teži globalizacija. Internet se razvio u medij, tačnije Internet je omogućio sveprisutnost svih globalnih medija (televizija, radio, novine) na jednom mestu, time pruža ogromnu količinu podataka i informacija kojima je moguće pristupiti sa skoro svake tačke na planeti. Uporedo se pažnja premešta s proizvodnje dobara na pružanje informativnih usluga. Danas se ogromna bogatstva stvaraju ili gube svaki dan, i to ne kupovanjem ili prodajom robe, već novčanim transakcijama koje obavljaju ljudi koji sede ispred kompjuterskih ekrana s kojih dobijaju informacije (Butler 2007, 118). Ceo svet postaje depersonalizovan, ljude na okupu više drži elektronski kontakt i virtuelne društvene veze (facebook, twitter) nego stvarne personalne društvene veze. Kupovina preko Interneta postaje novi trend, susret kupca i prodavca više nije neophodan. Kako se vrši plaćanje? Vrlo jednostavno, virtuelno. Čak je i novac, u savremenoj interpretaciji, postao „informacija”. Tu se pre svega misli na elektronski novac koji zamenjuje gotovinu i omogućava kupovinu roba i usluga pomoću računara u okviru komercijalnih računarskih mreža ili poslovnih bankarskih mreža. Taj novac se ne može opipati, reč je o skupu brojčanih sistema koji postoje u memoriji računara, tako da postmoderni kupac, u skladu sa njegovim „ležernim stilom” kupovine, ne mora mnogo da se maltretira, jer ga samo jedan „klik” deli od željenog proizvoda. Često ovu vrstu novca nazivaju i „pametnim novcem” jer je reč o informaciji koja može da se programira. Možda će vremenom sam taj novac početi da „misli” u ime kupca, voditi evidenciju njegovih potreba i želja, pa u skladu sa tim samostalno obavljati kupovinu bez i tog jednog „klika”.

Virtuelizacija vrednosti robe i njihovih kompanija ne bi bila moguća bez virtuelizacije novca. Virtuelni novac omogućio je ekspanziju virtuelne platežne sposobnosti velikog broja potrošača i investitora. Izdaci za kupovinu roba i hartija od vrednosti su počeli drastično da premašuju *raspoloživi i realno stvoreni dohodak*. Ako se tome doda i činjenica da zajedno sa ovim procesom rastu jeftini i neobezbeđeni krediti, gigantsko tržište derivata – vrednosnih papira, koje treba da minimizira rizik kredita, postalo je realnost. Istraživanja su pokazala da je vrednost

tržišta hartije od vrednosti u 2009. godini bila oko 300 triliona \$, što je deset puta više od bruto društvenog proizvoda SAD i Evropske unije zajedno (Epping 2009, 161). Zato se kriza u 2008. godini, tj. njeni uzroci i posledice, kod ekonomskih analitičara i državnika objašnjavaju ogromnom masom virtuelnog novca i hartija od vrednosti.

Postmodernizam i ekonomska metodologija

Može se zaključiti iz predhodnog izlaganja da je veoma teško naučno obuhvatiti sve fenomene koji vladaju u postmodernom dobu. Teškoće naučnog promišljanja postmoderne potiču, pre svega, iz dva razloga: prvog koji se odnosi na paralelnost postojanja modernih vrednosti – vrednosti moderne i onih postmodernih; drugog, koji znači odsustvo imanentno postmodernih fenomena, jer je više reč o postmodernom doživljaju „već viđenog” (Zarić 1994, 185). Ekonomska ontologija predstavlja osnovu ekonomskog znanja. Kao metateorija ona nije učenje o ekonomskom svetu kao takvom, već o njegovoj prezentaciji u naučnim ekonomskim teorijama.

U savremenoj literaturi primetni su pokušaji traženja različitosti ekonomskih ontologija. Na primer, smatra se da u osnovi klasike leži produktivna proizvodnja, dok u osnovi neoklasike tržišna razmena. U klasičnoj verziji u osnovi vrednosti robe stoji ljudski rad (apstraktni), koji je objektivno vezan za sferu materijalne proizvodnje i produktivnosti. Za neoklasičnu teoriju vrednost (cena) je izvedena iz razmernih odnosa i subjektivnih ocena ekonomskih subjekata, pa ponašanje ekonomskih subjekata i njihov izbor ima centralno mesto u ekonomskoj analizi i istraživanju. No, ovde nije reč o prostom prebacivanju iz sfere proizvodnje na sferu potrošnje, sa zakonitosti formiranja ponude na zakonitosti traženje, već je reč o prelazu na nov sistem i strukturu sveta ekonomije, nov sistem naučnih kategorija koji je izrađen na drugim polaznim principima i uzročnim vezama između njih. Verovatno, imajući u vidu ove činjenice, predstavnici postmoderne zagovaraju primenu „retoričke“ metodološke koncepcije. „Postmodernizam je bio i ostaje u celini potpuno retorički”, piše Mekloski (Deirdre McCloskey 2001, 120) u jednom od svojih radova. Predstavnici „retoričkog” metoda, po sopstvenom mišljenju, vide svoje uzore u grčkim sofistima. Po njima, čovek je mera svih stvari, nije bitna istina, ona ne postoji, bitno je ubeđenje. Ekonomska teorija praktično sve više postaje instrument ubeđenja, a ne dokaza.

Mekloski i Klamer (1989) su došli do zaključka da više nije moguće analizirati ekonomsku teoriju koristeći tradicionalne metode filozofske nauke i da treba usmeriti pažnju na one retoričke načine koje koriste ekonomisti u svojoj naučnoj praksi (diskusije pre svega). Retorički metod je u suštini metod *logičkog ubeđivanja* u ispravnost, tj. veću vrednost jedne teorije nad drugom. U članku „Retorika neslaganja” ova dva autora su na jedan veoma netipičan način ukazali na značaj diskusije i dijaloga u ekonomskim raspravama, naročito kada u njima učestvuju predstavnici različitih škola i pravaca ekonomske misli.

U ovoj koncepciji već uočavamo *deskriptivni karakter metodologije, metodološki pluralizam, relativizam, socijalni konstruktivizam*. Pluralizam svoje netradicionalne metodologije Mekloski i Klamer smatraju osnovnom vrlinom. Pri tom, oni se ne zalažu za odbacivanje modernističke nauke kao takve, već za odbacivanje vladajućih opšteprihvaćenih metodoloških standarda, čije korišćenje vodi ka uzurpaciji ne samo istine, već i sposobnosti da se do nje dođe. Alternativni model, koji predlažu, nauku posmatra kao slobodno tržište ideja na kome se naučnici i filozofi, koji su prošli „sufističku“ školu, takmiče ko će bolje da „proda“ svoju robu. Prema njihovom mišljenju, upravo takva treba da bude demokratija u sferi ekonomske metodologije. Jača strana retoričke koncepcije je ta što se retorički načini zaista koriste u naučnoj delatnosti i što ekonomska teorija, u stvari, često postaje instrument za ubeđivanje, a ne za dokazivanje.

Međutim, koliko god bio koristan retorički ekonomsko-metodološki program, ipak treba istaći da je deskriptivnost „retoričke“ metodologije previše radikalna. Metodologija treba ne samo da opisuje razne načine naučne delatnosti, već i da se trudi da pojasni različite oblike naučne teorije, uticaj konjunktura na logiku razvoja teorije i na delatnost teoretičara, a ne da se bavi sakupljanjem i obradom činjenica. Karakterističan je zaključak P. Otmahova koji on iznosi u svom radu posvećenom koncepciji Mekloskog i Klamera: moramo da razumemo zašto neki retorički načini su ubedljivi, a neki ne. Drugim rečima, neophodna je dublja analiza naučne prakse, koju u okvirima retoričke koncepcije ekonomske metodologije često zanemaruju (Болдырев 2006, 66).

Mnogi postmoderniste poistovećuju sa „epistemološkim pluralistima“. Oni su dobri u kritikama, vrlo radikalni, ali kao da im nedostaje oformljeno objektivno posmatranje. Ipak bez obzira na sve kritike koje im se upućuju, oni su preduzeli prvi krupan korak u prodoru postmodernizma u sferu ekonomske nauke, kao i u premošćavanju „oštrih“ podela između različitih škola ekonomskih misli.

Relativizam je naša sudbina

„Izrazimo li se krajnje pojednostavljeno postmodernim ćemo označiti nepoverenje u metanaracije“, kaže u svom delu „Postmoderno stanje“ poznati francuski postmodernista Liotar (Jean-François Lyotard, 2008). Jednostavno rečeno, postmodernisti se ne uklapaju u „velike priče“, već iskazuju skepsu prema svim totalnim, sveobuhvatnim objašnjenjima. Univerzalna istina je nemoguća. *Relativizam je naša sudbina* (Butler 2008, 19).

Postmodernisti su veliki skeptici, oni veruju samo u multikulturalni *pluralizam i relativizam*. Moglo bi se reći da je problem relativizma najvažniji problem koji su oni izneli ali ga nisu do kraja rešili. Postoji li nesporna istina u ekonomskom znanju ili ono zavisi od nacionalne i kulturne raznolikosti epohe i naroda, od prirode iskorišćenih empirijskih podataka, političko-ideoloških okolnosti i, napokon, od naučne tradicije u kojoj je nastalo? To je bilo i ostalo

centralno pitanje svih sporova o metodu nauke. Problematika tog spora i danas je, kao što se vidi, aktuelna.

U nastojanju da odbrani pozicije neoklasike, Milton Fridman smatra da o nekoj teoriji ne može biti suđeno po osnovu *realizma njenih pretpostavki, nego po njenoj delotvornosti u predviđanju*. Takav stav, Fridman (1953) je izložio u delu „Metodologija pozitivne ekonomije”, za koje se neretko može pročitati da predstavlja najpoznatije delo iz oblasti metodologije, te da nikada pre toga nijedan članak o metodologiji nije izazvao tako oštre polemike i brojne kritike.

Poznati autor iz oblasti metodologije Boland (Lawrence Boland 1979) je u svom delu „Kritika Fridmanove kritike” izneo mišljenje da se Fridmanova metodologija može okarakterisati varijantom filozofskog stava poznatog kao *instrumentalizam*. Naime, u metodologiji nauke jedno od suštinskih pitanja jeste procenjivanje i izbor teorije. To nije nimalo beznačajan problem imajući u vidu da postoje više objašnjenja nekih pojava, odnosno da se objašnjenja tih pojava mogu naći u okviru više teorija. Zbog postojanja različitih teorija koje različito objašnjavaju iste pojave, nameće se potreba njihovog parcijalnog procenjivanja ili, eventualno, istovremenog procenjivanja više teorija koje čine jedan istraživački program. Na taj način, racionalni izbor ili procenjivanje teorija postaje jedno od osnovnih pitanja naučne metodologije i filozofije nauke.

Polazna stanovišta u izboru i procenjivanju teorija jesu: *apriorizam, konvencionalizam i instrumentalizam*. (Caldwell 1980, 367). Sa stanovišta apriorizma predmet procenjivanja jeste isključivo neka konkretna teorija. Pri tom, apriorizam ističe princip istinitosti teorija, a pojavu pogrešnih teorija dovodi u vezu sa greškama u zaključivanju, kada se iz apriori istinitih premisa ili pretpostavki izvode pogrešni zaključci. Instrumentalizam polazi od pretpostavke da su teorije instrumenti, a da je predmet procenjivanje više teorija. Konvencionalizam dozvoljava postojanje velikog broja teorija koje se odnose na isti skup pojava, pri čemu se ne može utvrditi koja je od tih teorija istinita, odnosno koja ima viši nivo prioriteta.

Instrumentalizam tvrdi da je najbolje gledati na teorije kao na neku vrstu instrumenta. Kada se na njih tako gleda, one nisu tačne ni netačne (instrumenti nisu tačni ni netačni), već samo manje ili više adekvatne, u zavisnosti od posmatranog problema (Caldwell 1980, 367). Džoana Robinson (Joan Robinson) bi rekla različite teorije su kao kutija sa alatom. Teorije (alati) uspešno objašnjavaju odgovarajuću sferu to jest imaju odgovarajuću namenu. Nema univerzalne teorije koje objašnjavaju različite sfere u različitim vremenima, kao što nema ni alata primenljivih u svaku namenu. Za razliku od toga, konvencionalizam ističe organizacionu funkciju teorija: konstrukcija teorija vrši se radi organizovanja kompleksa činjenica u koherentnu celinu. Prema rečima Agassia, teorije su „matematički sistemi koji služe kao pregrade u kojima se skladište empirijske informacije”(Agassi 1963, 506). Posmatrano ovako, teorije ponovo nisu ni tačne ni netačne, ali su postavljene za sada kao konvencionalno istinite, prema konsenzusu

u okviru šire naučne zajednice. Među ostalim karakteristikama instrumentalnog pristupa možemo izdvojiti sledeće (Caldwell 1980, 367-368):

- Predikativna (predviđujuća) sposobnost je najvažnija karakteristika teorija
- Osnovni cilj nauke jeste stvaranje teorija koje nude ispravna predviđanja o pojavama
- Proveravanje teorija vrši se upoređivanjem njihovih predviđanja sa empirijskom praksom
- Teorije ne treba proveravati na osnovu realizma njenih pretpostavki, one su nediskustvene i proveravaju se samo indirektno.

Boland (1979) smatra da Fridmanova metodologija sjedinjuje elemente i instrumentalizma i konvencionalizma. Međutim, najkontroverzniji stav Fridmana jeste to da je svrha nauke predviđanje, te da realnost pretpostavki nije bitna, a što je temeljno obeležje instrumentalizma. Polemike se tiču pitanja kvaliteta predviđanja, i posebno pitanja postojanja vrlo restriktivnih pretpostavki na kojima su teorije izvedene. U samom početku treba poći od pretpostavke da argumentacija kojom se validnost ekonomske teorije ne dovodi u vezu sa deskriptivnim "realizmom" njenih premisa, već sa pouzdanošću njenih predviđanja, nije nimalo neutemeljena. Prvo, Fridmanov koncept je utemeljen na pravilima formalne logike (istinite premise nisu potreban uslov da se produkuju istiniti zaključci), te se njihov argument interpretira kao prepoznavanje logike asimetrije između istine i laži. Drugo, ako prihvatimo postojanje dva različita, ali jednako legitimna cilja naučnog istraživanja, onda je rasprava između jednih koji podržavaju i drugih koji kritikuju Fridmana suštinski sukob dva gledišta: onog koje tvrdi da nauka treba da ponudi teorije koje predviđaju i drugog koje smatra da nauka treba da produkuje teorije koje dobro objašnjavaju (Manić 1979, 98).

I dok Boland smatra da ne treba umanjivati značaj instrumentalizma, a samim tim dovoditi u pitanje Fridmanove stavove, mnogi ekonomisti negiraju polazne pozicije instrumentalizma. Filozofi nauke su počev od 1940-e godine odbacili ideju o tome da je predviđanje jedini cilj nauke. Čak su i filozofi pozitivisti, kao, na primer, Karl Hempel (Carl Hempel) (Caldwell 1980, 369) tvrdili da je objašnjenje, a ne predviđanje, osnovni cilj nauke. A kada se jednom zauzme eksplicitni stav da je objašnjenje osnovni cilj nauke, instrumentalistički pristup biva znatno oslabljen. Ukoliko, pak, nauka traga za teorijama koje imaju ujedno i moć objašnjavanja i moć predviđanja, onda one teorije koje „vladaju” samo dobrim moćima predviđanja neće biti zadovoljavajuće, a što značajno relativizira mišljenje po kojem su teorije isključivo instrumenti predviđanja.

Među kritičare instrumentalizma valja pomenuti i I. Lakatoša (Imre Lakatos), K. Popera (Karl Popper), H. Sajmona (Herber Simon) i druge. Lakatoš ističe da je, suprotno instrumentalizmu, filozof realista svestan toga da njegova teorija može biti netačna, ali da je ipak spreman da rizikuje i da traži istinitu teoriju. Realista će podržati samo one teorije za koje smatra da su istinite, što

zapravo znači da su one samo “konvencionalno istinite”. Tako ispada da sam realizam sadrži izvesne elemente konvencionalizma. Instrumentalisti odbijaju takvo tumačenje realizma, što Lakatoš (1970, 95) vidi kao veliku grešku. Oni nisu u stanju, kaže on, da shvate kako neke tvrdnje mogu biti istinite, čak i ako su nedokazane, a da druge mogu biti netačne i ako su navodno dokazane, a da ima i onih koje su istovremeno i netačne i približno tačne. „Potencijalne usmerenosti na predviđanja upotpunosti zanemaruju aspekt uspešnosti u objašnjenjima koja teorija nudi. Iz tih razloga instrumentalizam apsolutno ignoriše moguće greške koje se mogu dogoditi u postupku predviđanja. Pored toga, u slučaju netačnih predviđanja, instrumentalizam ne smatra takve predikcije indikatorom netačnosti teorije, već izvodi zaključak da teorija (u takvoj situaciji) ima ograničenu primenu” (Manić 1979, 24).

Karl Popper odbacuje instrumentalizam prvenstveno zbog toga što on utiče na naučnike da odustanu od traganja za istinom. Popper smata da naučni poslenici zapravo tragaju za potpunijim, a ne nekakvim krajnjim, konačnim objašnjenjima kako to nalaže metafizička teorija poznata pod nazivom esencijalizam. Osim toga, zakupljenost instrumentalista uspešnošću predviđanja, navodi autore da pre biraju statističku korelaciju od uzročnog objašnjenja, posebno ukoliko ova prva stvara preduslove za uspešnija predviđanja. Konačno, Popper (1963, 113-14) smatra da prihvatanje instrumentalizma isključuje opovrgavanje u nauci: teorija koja nije ni istinita ni neistinita može se smatrati neadekvatnom, ali se ne može opovrgnuti. Među kritičarima Fridmanovog instrumentalizma svakako treba izdvojiti H. Sajmona. Tezu o irelevantnosti realizma pretpostavki koju Fridman ilustruje tako što navodi da je Galilej prilikom formulisanja zakona o padu tela zanemario postojanje otpora vazduha, Sajmon naziva pogrešnim tumačenjem istorije (Simon 1992, 37). On ne osporava to da je Galilej formulisao zakon u uprošćenom obliku, ali da su njegovi sledbenici kada su testirali taj zakon pridavali značajnu pažnju ograničavajućim uslovima. Njuto je, na primer, kada je testirao zakon uz pomoć klatana različite težine, umetnuo tegove u plutu kugala iste veličine kako bi otpor vazduha bio isti. Zato teorija aproksimacije, kako navodi Sajmon, „ne podržava načelo nerealizma, što znači da nerealizam u principu nema vrlina, te da u nekim slučajevima može biti i „koban” (Simon 1992, 37).

Ekonomska teorija se na taj način sve više relativizira. Čak se i vladajući mejnstrim uslovno može podeliti na: teorije koje nastavljaju da razrađuju istraživački program nastao iz modela opšte ravnoteže; teorije u kojima se koriste pojmovi o nesavršenstvu informacije i uopšte o različitim neuspesima tržišta; neoinstitucionalne teorije koje su upotpunosti ili delimično prihvatile neoklasičnu metodologiju i proširile je na analizu socijalnih institucija. Savremeni marksizam je u krizi: neki marksisti vuku ka neoklasičnim metodama, dok drugi ostaju upotpunosti odani dijalektičkoj tradiciji. Preispituje se i kejnzijanstvo: postkejnzijanci smatraju da je originalna Kejnsova teorija vulgarizovana i da se mora obnoviti (Болдырев 2006, 72).

Postmodernizam je nastao kao odgovor na modernizam u čijem jezgru je metafora o mašini, koja podrazumeva traganje za sigurnim znanjem koje je pouzdano i utemeljeno. Ali ne samo to! Daleko više, postmodernističke tendencije u ekonomskoj metodologiji su reakcija na relativizirano i fragmentirano stanje ekonomske teorije. Postojanje različitih škola i pravaca ekonomske misli u budućnosti može da ide u dva pravca: prvi, da se zatvaraju u svoje okvire i suprotstavljaju međusobno i drugi, da započne proces njihovog prožimanja kao i rastakanja samog vladajućeg mejnstrima, tj. dominirajuće neoklasične ekonomske paradigme.

Opasnost od relativizacije nauke je realna, čak do te mere da preti da ugrozi dugo izgrađivani prestiž ekonomske teorije i njen društveni značaj. Većinu postmodernističkih fenomena ekonomska nauka uviđa, ali ne ume da objasni, te ih pripisuje trenutnoj situaciji, izuzecima od pravila. Ali kada ti izuzeci postanu češći od pravila, vreme je da se zapitamo, da li su ti izuzeci nova pravila. Možda je došlo vreme dopune starih ili je pak potrebna radikalna promena?

Zaključna razmatranja

U celini gledano, stavovi modernista upozoravaju na velike teškoće u naučnom sagledavanju onih fenomena koje imanentno svrstavamo u postmodernu situaciju. Često se s pravom govori da posmatrati postmodernu iz ugla samo jedne nauke – ekonomije, znači promišljati njene sopstvene granice. Zato su promišljaji filozofske artikulacije postmoderne u oblasti sociologije, etike, čak sveobuhvatne kulture podjednako inspirativni, pa se ekonomska nauka nalazi u fazi u kojoj je interdisciplinarni pristup neophodniji nego ikada ranije.

Zalažući se za novu koncepciju ekonomske metodologije u kojoj dominira metodološki pluralizam, relativizam, instrumentalizam i socijalni konstruktivizam, postmodernisti ne osporavaju vladajuću neoklasičnu metodologiju. Naprotiv, zalažući se za “retoričku” metodološku aparaturu u kojoj dominira *snaga ubeđenja u ispravnost teorije, a ne moć dokazivanja*, postmodernizam predstavlja potajnu apologiju neoklasične ekonomske nauke. Ako se ima u vidu ova činjenica, valja konstatovati da postmodernizam nema nameru da kritikuje i odbacuje tradicionalnu (modernu) ekonomsku metodologiju. Njegova osnovna poruka i naučna opravdanost je u zalaganju da se odbaci “totalitarizam” metodoloških standarda, jer on vodi uzurpaciji istine, i ne samo istine, nego i sposobnosti sticanja novih znanja. Alternativa je, po njihovom mišljenju, posmatrati nauku kao slobodno tržište ideja, na kome kada prođu “sofističko” učenje, teoretičari iskazuju sposobnost ko će “bolje prodati” svoj proizvod.

Postmodernisti su za pravu *demokratiju* u sferi ekonomske metodologije, a protiv aristokratsko-konzervativnog naučnog modernizma.

Literatura

1. Agassi, J. (1963) *Towards and Hystoriography of Science*. The Hague: Mouton and Co.
2. Boland, L. (1979) A Critique of Fridman's Critics. *Journal of Economic Literature*, 17 (2): 503-522.
3. Болдырев, И. (2006) Экономическая методология и постмодернизм. *Вопросы Экономики*, 11: 63-78.
4. Butler, C. (2007) *Postmodernizam*, Sarajevo: Šahinpašić.
5. Caldwell, B. (1980) A critique of Fridman's Methodological Instrumentalism. *Southern Economic Journal*, 47 (2): 366 – 374.
6. Colander, D. (2000) New Millenium Economics: How Did It Get Ths Way and What Way Is It? *Journal of Economic Perspectives*, 1 (14): 121-132.
7. Epping, R. (2009) *The 21st – Century Economy*. N. Y.: Vintage Books.
8. Fridman, M. (1953) The Methodology of Positive Economics. *Essays in Positive Economics*. Chicago: University of Chicago Press: 3-43.
9. Jakšić, M. (2009) Vizija i progres ekonomske nauke. *Ekonomika*, 55 (1-2): 1-10.
10. Jašović, B. (2005) Dehumanizacija i samootuđenje između potrošačke kulture i globalnih rizika postmodernog doba. *Sociologija*, 47 (2): 117-141.
11. Kitanović, D., Petrović, D. (2010) *Ogledi o metodološkim problemima savremene ekonomske nauke*. Niš: Ekonomski fakultet.
12. Lakatoš, I. (1970) Falsification and the Methodology of Scientific Reseach Programmes. In: Lakatos, I. and Musgrave, A. (eds), *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge (London): Cambridge University Press: 91-196.
13. Liotar, Ž. F. (1988) *Postmoderno stanje*. Novi Sad: Bratstvo jedinstvo.
14. Lipovecki, Ž. (2008) *Paradoksalna sreća*. Novi Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića.
15. Lošonc A. (1989) Moderna na Koloni? *Naše teme, Zagreb*, 9: 2259.
16. Manić, S. (1979) *Kontroverze o ekonomskoj metodologiji*. Beograd: ADMIRAL BOOKS.
17. McCloskey, D., Klamer, A. (1989) The rethoric of disagreement. *Rethinking Marxism*, 2 (3): 140-159.
18. McCloskey, D. (2001) The Genealogy of Postmodernism. *An Economist's Guide*. Cullenberg, S., Amariglio, J. & Ruccio, D. F. eds. Postmodernism, Economics and Knowledge, New York and London: Routledge, 102-128.
19. McCloskey, D. N. (1998) *The Rhetoric of Economics* (second edition). Madison: The University of Wisconsin Press.
20. Mitrović, M. (2009) *Postmoderna vremena*. Beograd: BIF press, AMB grafika.
21. Popper, K. (1963) *Conjectures and Refutations*. London: Routledge and Kegan Paul.
22. Simon, H. A. (1992) Methods and Bounds of Economics: Methodological Foundations of Economics. *Praxiologies & the Philosophy of Economics*. Praxiology, 25-42.
23. Zarić, S. (1994) Ka političkoj ekonomiji postmoderne. *Politička ekonomija i savremeno društvo*. Beograd: Ekonomski fakultet.

POSTMODERNISM AND ECONOMIC THEORY

Abstract. As any other theory that necessarily follows society development, postmodernist theory has developed in accordance with emerging circumstances. The conditions of contemporary global economic reality and the crisis of the contemporary economic science justify postmodernist challenges in economic theory and methodology. The challenges which postmodernists face represent a search for a compromise between the narrative knowledge and the knowledge of mathematical exactness in economics. Postmodernism is entangled with numerous discrepancies that depict observed discrepant reality. However, discrepancies for postmodernists are the result of various experiences and interpretation of reality.

Keywords: postmodernism, economic methodology, relativism, pluralism, skepticism.